

APROXIMACIÓ HISTÒRICA
AL CULTIU DE LA VINYA
A L'ALTA VALL
DEL CONGOST

MIQUEL PARELLA I CODINA

LA IMPORTÀNCIA EN EL MÓN MEDIEVAL

La vinya, conreu originari de les regions mediterrànies, s'anà estenent ja des de l'època de l'Imperi Romà per tots els seus confins. La civilització romana en fomentà el cultiu i deixà constància en cròniques i textos de l'amplitud –així com de la millor adaptació a les zones que dominava– que assolí. La vinya, que de manera espontània i natural, s'adapta molt bé al clima i als tipus de sòls mediterranis anà floreixent fins ben entrada l'època medieval on sofrí un important revés portat per la civilització àrab que la féu decreïxer en importància i igualment li restringí l'àmbit que havia arribat a atènyer. Si bé la civilització àrab féu recular la importància i la presència de la vinya en àmplies zones del Mediterrani (com, de manera especial, al nord d'Àfrica), no per això la féu desaparèixer no tan sols de l'Europa meridional ni de l'Europa Central –on ja havia assolit una notòria implantació fins allà on les condicions naturals ho permetien– sinó que en aquestes darreres zones esmentades el cultiu de la vinya s'anà refermant i envaí hàbitats que climàticament li eren poc favorables.

Així doncs, la vinya –entrada l'època medieval–, la trobem estesa en totes les regions del país i, pels documents que ens han quedat, assolint zones on actualment no s'hi cultiva.

A la Vall del Congost, especialment en el seu sector més septentrional tenim repetides cites que hi confirmen l'existència de la vinya.

I no només a l'alta Vall del Congost sinó més amunt, a tota la Plana de Vic, on les condicions climàtiques són encara més dures que les de l'esmentada vall. Així, Anguera de Sojo diu que a la Plana de Vic eren freqüents el nom de vinyes en documents notariais del segle XI juntament amb altres tipus de cultius. La collita havia de ser molt important, i els hàbits alimenticis dels habitants de La Plana, avesats al vi, car el segle XV la ciutat es veié obligada

a importar-ne de Tiana, Alella, l'Ametlla, el Vallès, el Bages, etc., per tal de satisfer la demanda local. Al segle XV, doncs, i citant un text de J. Serra i Campdelacreu del 1693, es comprova que l'abundància era manifesta: «*La parroquia y territori de la ciutat de Vich y Plana de Osona solia estar plantada de vinyes y fruyters... los quals de un temps a esta part se van molt arroynant y aniquilant de tal manera que ja no son en part...*».¹

Es comprova com, a part de la importància que tenien les vinyes en aquesta època, igualment es comença a constatar un descens de l'àrea conreada i un descens per l'interès de la vinya conreada en condicions naturals difícils, no pel vi, que es continuà consumint. Podem suposar que acabaria essent més rendible la importació de vi de zones més càlides on el cultiu de la vinya continuava amb empena.

Tornant a l'època medieval i centrant-nos en la Vall del Congost citaré a continuació petits paràgrafs extrets d'alguns dels documents més antics que es conserven sobre aquest territori, que abasten tots els sectors de la vall, i en la majoria d'ells ja hi trobem referències a vinyes.

Començarem citant el text més antic que es conserva sobre Aiguafreda i que data del 898: l'acta de consagració de l'església de Sant Martí del Congost on el nom referit a la vinya hi apareix dues vegades. La primera referint-se al nom d'una casa i la segona citant una vinya i l'extensió que ocupava:

«... *dels seus vilars anomenats Vall-llosera, Vinyoles...*» (Diguem que aquest vil·lar anomenat Vinyoles continua existint avui a l'oest de la vila de Centelles).

«... *cedint-li finalment la vinya de l'Ullic, de IIII mojadres...*»

Aquest altre paràgraf, a part de citar-nos el lloc – que continua existint avui – ens dóna referència de l'extensió que ocupava la vinya. Tenint en compte que una mujada equival a 4896,5 m² tenim que l'extensió total de la vinya arribava gairebé (li falta poc) als 20.000 metres quadrats, la qual cosa, tractant-se de la Vall del Congost, terreny trencat i encaixonat amb escassíssimes planes i terrenys poc aptes per al conreu, significa una extensió sorpresivament gran. L'hem de suposar enfilant-se pels rosts i pendents de la muntanya, ocupant feixes i bancals.

Però no només tenim aquest text. Aquí n'hi ha d'altres que deixo en l'original llatí com a simples mostres de la importància agrícola i social que la vinya i el vi pengueren en aquell temps.

1. Citat per Llobet, S. a «*El límite septentrional de la vid y el olivo en Cataluña*».

Testament, 1007.

(...) casas cum curtes et ortos, terras et *vineas*, et boscos molinis et molinariis, cultum vel ermum (...) Et de suum pane et *vino* ipsa tercia parte pro anima sua.

Vall d'Avencó (venda), 1018 (1 sou).

(...) in *vinea* Sera; et de Meridie in roca fundata; et de occiduo in *vinea* Ansalone vel eredes.

Venda (Vall-llosera), 1057.

Et afrontat (...) de meridie in *vinea* de Guilabert et de Enneg o vel suis eredis.

Venda específica de vinyes, 1081 (14 sous).

(Vinyes Artalla i de Pòdol situades a la paròquia de Sant Pere de Vall-deneu.)

(...) advenit nobis per plantacione et per dificacione et per omnes voces. Est *vinea* Artalla a parte orientis in vestro alodio de vos, emtores.

Testament, 1145. S'util·litza una mesura de vi per a pagar.

(...) et donnent ad iam dicto cenobio (...) quarta una *vino*. (1 quartà de vi de cens anyal en reconeixement de domini.)

Donació, 1162 (de vinyes i aparells).

(...) dono tibi uxori mea (...) honore terris del *vineis* cultis vel ermis cum ipsos molendinos.

Vistos aquests exemples no ens queda sinó remarcar novament el que ja hem referit abans: la importància del vi i la vinya en el món agrícola i social de l'època medieval. Vull fer referència, a més, a algun d'aquests documents citats en darrer lloc per acabar-ho de remarcar.

En el document del 1081 es fa una venda específica de vinyes, això vol dir que les vinyes ocupaven prou extensió i donaven prou rendiment com perquè no només servissin per a referir límits o agregats de terrenys com succeeix en d'altres textos d'aquest mateix recull. Afegit això al document del 1145 en què hi surt referida una mesura de vi, queda clar que la transcendència comercial del vi era important i es feia valer per si mateixa.

EL SEGLE XIX I LA CRISI DE LA FIL·LOXERA

La importància de la vinya es va anar mantenint durant tota la Baixa Edat Mitjana i l'Edat Moderna potser davallant una mica amb el temps, però a partir del 1800 tornà a prendre nova empenta, empenta que quedaria estron-

cada definitivament de l'alta Vall del Congost a l'últim quart del segle XIX. En altres punts de la geografia catalana el fort sotrac de la fil·loxera se superà amb la importació de ceps nord-americans que ajudaren a arrencar novament la producció vinícola en aquelles regions realment aptes, no així en aquells llocs de difícil mecanització, de rendiment baix i pocs factors ambientals favorables.

Com a referència interessant es pot veure què digué sobre el tema Francisco de Zamora, viatger castellà per Catalunya durant l'últim quart de segle del XVIII, on en un llibre de viatges,² anotà curosament observacions referents a cada lloc que visità fent-hi mencions sobre el tipus d'agricultura que es practicava a cada poble. Malauradament per nosaltres sembla que d'Aiguafreda no li interessà res i pràcticament no en fa referència. Sobre l'Abella –poble veí d'Aiguafreda i també a la mateixa Vall de l'Alt Congost– només parla sobre el terreny qualificant-lo amb l'adjectiu de «tardí». Sembla que aquest mot ens pugui suggerir que podria ser apte per a la vinya, però això són apreciacions semàntiques i no agrícoles. De totes maneres un detall posterior sí que ens permet de suposar que l'extensió i el cultiu de la vinya devien ser importants a la Vall ja que en parlar de Tona, que dista uns deu quilòmetres d'Aiguafreda en direcció nord i es troba vorejant els 600 metres d'altitud (Aiguafreda en té 405) al cor de la Plana de Vic, ens diu: «... *antes había viñas y de allí llevaban el vino a la Marina, trayendo de retorno trigo.*» Aquest punt ens interessa especialment per dos aspectes. Primer perquè ens diu que el cultiu ja no era actual –vers 1780– cosa que, tal com hem apuntat abans, ens mostra ja aquests símptomes de decadència que experimentà la vinya abans del redreç esplendorós del XIX. I segon per la curiosa dada biogeogràfica: si algun cultiu és el genuí i representatiu de la Plana de Vic (deixant l'actual producció farratgera) aquest és el cereal; i si algun producte és propi i habitual de la Marina aquest és la vinya, i en la citació de Zamora succeeix a l'inrevés: s'exportava vi a la costa i s'importava cereal cap a la Plana! Amb tot, la dada ens confirma la continuada presència de vinyes a la zona que estudiem.

De la mateixa època a què ens referim cal citar el cens demogràfic i econòmic del bisbat de Vic que féu el bisbe Antonio Manuel de Artalejo (o el seu secretari Palacios) a partir d'una visita pastoral. La data que el Dr. Junyent dona per a tal cens és la de 1782, però molt probablement abans, ja que aquest any és el de la mort del bisbe. Les dades que el cens ofereix sobre els diferents pobles són demogràfiques i econòmiques. Fa així mateix abundants referències a les produccions agrícoles principals de cada lloc destacant-

2. «*Diario de los viajes hechos en Cataluña*» (Veure Bibliografia).

hi notícies de molts pobles sobre el cultiu de la vinya i les quantitats de vi que s'hi produïen.

Anotem a continuació les dades referents als pobles que ens interessin. (Devem aquestes citacions a Antoni Pladevall. Remeto el lector a l'apèndix bibliogràfic on hi trobarà la referència corresponent a aquest cens.)

Tona	30 cargues de vi anuals.
Valldeneu	250 cargues.
Tagamanent	300 cargues.
Aiguafreda	600 cargues.

Com es pot comprovar, la producció d'Aiguafreda, quantificada en cargues de vi, destaca pel damunt dels altres pobles; i si comptabilitzem els pobles de l'alta Vall del Congost conjuntament, ens trobem amb un total de 1.150 cargues. Sabent que una carga equival a 121,6 litres obtenim un total de 140.000 litres dels quals 73.000 corresponen només a Aiguafreda. Xifra gens menyspreable i que ens confirma la importància assolida per la vinya a les nostres latituds. Així, el mateix Pladevall, en les conclusions annexes al cens que ara referim comenta d'una manera explícita el tema que estem tractant: «Hom pot estudiar-hi molts aspectes, per exemple la regressió que des d'aquell temps hi ha experimentat el conreu de la vinya».

Les causes generals que influïren en el desenvolupament vitícola dels segles XVIII-XIX poden ser l'augment de la població amb el conseqüent augment de la superfície vitícola. Però l'etapa d'esplendor declinà aviat per l'entrada, en primer lloc, el 1853 de l'oïdium, fong paràsit que va causar estralls i va disminuir els rendiments amb la qual cosa es començaren a abandonar les primeres vinyes. Amb tractaments es pogué tornar a revificar el sector però l'aparició de la fil·loxera fou definitiva. Aquest insecte aparegué el 1865 a França, el 1878 ja havia entrat per Girona i el 1882 entra a l'àrea de Barcelona que sofreix una devastació quasi absoluta el 1890. A aquest factor de crisi cal afegir-hi l'aparició del mildium, fong paràsit introduït per les espècies americanes per pal·liar la crisi anterior.

Les vinyes es començaren a abandonar progressivament i l'alta Vall del Congost quedà depauperada. Citem Llobet que ens ho il·lustra amb abundants referències concretes sobre la vall:³

«Aquest fenomen de vinyes abandonades, és molt fàcilment observable a la

3. Llobet, S. a «Distribució altitudinal del olivo y la vid en la región del Montseny» (Veure Bibliografia).

mntanya de Tagamanent, on la despoblació i el terreny amb pedres han deixat evidents senyals de la pèrdua d'aquest cultiu. Notícies d'uns excursionistes, l'any 1888, ens parlen de vinya sobre la casa Vilardebò, que està situada als 700 metres; D. Artur Osona, en una de les seves guies, l'any 1886, ens cita vinyes sobre la casa de Piçamena, a només 500 metres, però en un punt on aquest cultiu no existeix. Les dades de l'actual gent del país acrediten igualment que n'hi havien a la pròpia vall, sobre la casa nova de Sant Miquel, i ens consta igualment que en el Brull, sobre la riera de Collformic, hi havia vinyes a La Sala i El Solà, a 800 metres d'alçada, el lloc d'emplaçament del qual quedat fixat en la toponímia local. També en la masia anomenada Can Coll, de Tagamanent, a 846 metres hi existeix una premsa per a vi, malgrat que es troba molt lluny de l'actual vinya més pròxima (...). A la casa de La Codina, a uns 800 metres d'alçada, s'hi troben dues oliveres en un vessant.»

El fenomen de veure feixes abandonades i rastres de la presència de la vinya no només és visible en aquestes zones citades per Llobet sinó que es pot comprovar encara ara a qualsevol dels vessants muntanyencs que devallen al poble. Algunes d'aquestes feixes (molt poques, ja que eren estretíssimes) han estat rehabilitades per a conrear-hi altres productes però la immensa majoria s'han degradat: les estibes de pedres que aguantaven el tros s'han anat derruint, ja sigui per l'efecte de les pluges i els anys acumulats (en la seva major part) o ja sigui perquè han estat preses com a aprofitament de cara a la construcció. Tanmateix, i això és una bona mostra d'arqueologia agrícola, han perviscut diverses cabanes de pastor fetes de pedra i que es troben dominant les antigues vinyes.

Aquestes cabanes encara són visibles als plans de sota l'Aregall i feixes del costat del molí de vent.

En definitiva, la producció vitícola, que s'havia anat mantenint fins en aquest moment més o menys estable, desaparegué. Roig Armengol⁴ dona xifres concretes d'algunes poblacions de la Plana de Vic pels anys propers a 1890 i els senyala una producció de 1.625 hectòlitres i actualment quasi en cap no hi apareix la vinya.

CONDICIONS NATURALS NECESSÀRIES PER AL CONREU DE LA VINYA

La vinya és una planta que en la seva forma silvestre es presenta en forma de liana de fins a 30 metres de llarg i que es fa vora rius i en boscos humits

4. Citat per Llobet, S. a *El límite...* (op. cit.).

de l'Europa meridional. Les formes conreades són arbustives, a causa de la poda en forma de cep a què són sotmeses cada any. També es presenta com enfiladissa en forma de parra. La planta resisteix bastant bé l'eixut però no tolera els freds intensos; un elevat índex pluviomètric anual no li fa cap mal.

El clima mediterrani és el millor per a la vinya, perquè no solen haver-hi glaçades tardanes i perquè l'estiu sec i assolellat, fa madurar bé el raïm. Per això, quan hom la conrea fora d'aquest clima, cal fer-ho damunt sòls calcaris inclinats, que acumulen calor i escupen la humitat, i fora de les fondalades, per tal d'evitar la possible inversió de temperatura.

A Aiguafreda i l'alta Vall del Congost, les condicions climàtiques no són del tot favorables a la vinya; indiquem-ne tot seguit els trets principals que després comentarem amb més detall:

Temperatura anual	= 12,2° C
Mes més càlid	= Juliol, 21,6° C
Mes més fred	= Gener, 3,0° C
Precipitació anual	= 711,5 l/m ²
Màxim mensual	= Octubre, 79,0 l/m ²
Mínim mensual	= Juliol, 40,0 l/m ²

En principi, l'apartat de temperatures no és massa favorable car presenta uns índexs bastant baixos. Pensem que a la costa la mitjana anual assoleix els 16 graus i la mitjana del mes més fred mai no devalla per sota dels 6° C mentre que aquí està en 3 graus el gener i temperatures similars el desembre i febrer. Aquestes temperatures no afavoreixen massa l'aclimatació de la vinya, però hem de pensar que representen els índexs termomètrics del fons de la vall i aquests solen ser més baixos que els de les vessants que és on s'instal·laren la majoria de vinyes i on encara avui hi podem seguir el rastre. També hem de pensar que la configuració geològica de la vall està dominada en la seva major part per sòls elaborats sobre roca-mare calcària i aquest condicionament afegit al del conreu elaborat sobre feixes i bancals és l'ingredient necessari perquè la vinya es pugui desenvolupar en climes que li són poc favorables. Malgrat que el clima de la vall es pot classificar com a clima mediterrani de muntanya mitjana, no presenta condicions tan favorables com les del Maresme o del Penedès, per citar exemples clars pertanyents a climes mediterranis litorals. La pluviositat està ben repartida al llarg de l'any tot i que el màxim tardoral –època de la verema– no beneficia el bouquet dels vins que puguin sortir d'aquí car els torna força aspres i àcids. Les que sí que serien perilloses serien les pluges estivals en gran abundància. Exceptuant juliol que presenta

el mínim anual, juny, agost i setembre mantenen uns índexs bastant elevats. La raó per la qual és nociu un elevat índex pluviomètric estival és que afavoreix el mildium (paràsit nociu). Dantín Cereceda⁵ indica com la vinya necessita una temperatura mitjana superior als 15 graus des d'abril fins a octubre. A Aiguafreda aquestes condicions no es compleixen: abril té una mitjana 10°, maig, 14,5°, i octubre, 13°. Els altres mesos sí que els depassen. Però, repetim-ho, aquesta temperatura està presa al fons de la vall i sol ser menor que als vessants muntanyencs especialment si la seva orientació mira a migdia.

Resumint, el fenomen climàtic més important que actua per a la distribució dels ceps és la temperatura –condicionada per l'alçada i l'exposició solar– i la pluviositat.

A tots els racons de la Vall del Congost, amb més o menys fortuna s'hi poden desenvolupar conreus vitícoles malgrat la poca propietat de les condicions naturals que ja hem ressenyat. Nogensmenys, allà on cresqueren les vinyes fou en feixes sobre terrenys calcaris a mitja alçada –ni al fons de la vall a la confluència dels rius Congost i Avencó– ni a dalt al Pla de la Calma, és a dir als únics llocs on fou possible la seva prosperitat.

SITUACIÓ ACTUAL

La vinya ha desaparegut en la seva totalitat de l'alta Vall del Congost quant a conreu treballat periòdicament. El fort cop que suposà la fil·loxera no ha estat superat aquí. Especialment perquè reimplantar el cultiu de la vinya en llocs que ofereixen pocs avantatges naturals per a donar un rendiment aprofitable, no és mai una bona inversió. Segonament perquè les condicions climàtiques ja hem vist que no són del tot favorables i en darrer lloc perquè la comercialització del vi ha permès fer arribar el vi arreu i ja no cal pensar en l'autoabastament. Assenyalem com a preponderant de les tres l'esmentada en primer lloc, la qual comporta implícita una impossibilitat de mecanització, factor que ha estat determinant. Llobet ho resumeix així: ⁶ «No és que es modifiqui el clima, però no cal temptar la Natura en llocs pocs favorables al conreu. La competència amb el vi de la terra plana és impossible, car l'escassa qualitat va unida a una rudimentària elaboració. El nivell de vida tendeix a créixer i la gent prefereix bons vins (...) En general, podem dir que el cultiu vitícola ha baixat uns 200 metres en molts punts (...) i no arriba als 500 metres a la comarca de Vic».⁷

5. Citat per Llobet, S. a *Distribución altitudinal...* (op. cit.).

6. «El límite septentrional...» (op. cit.).

7. Escrit l'any 1950.

Continuem fent referència a Llobet que ens dona la referència següent en el seu estudi sobre la distribució altitudinal de la vinya i l'olivera a la regió del Montseny: «No tenen tanta importància ni la vinya ni l'olivera a la vall del Congost, vers El Figueró i Aiguafreda. (...) A la part alta del Congost i a la part de la conca del riu Ter que es troba al N. del Montseny, no hi ha ni vinya ni olivera, a no ser en casos molt especials, com a continuació del clima de la depressió osonenca que elimina aquests cultius amb les seves boires hivernals i temperatures extremades. (...) Ja, a la Vall del Congost ni la vinya ni l'olivera no s'enfilen molt pels vessants; encara es troben oliveres a la plana fluvial,⁸ però la vinya se situa, escassa, en algun solell, sense pujar gaire amunt pels vessants, i potser la més gran alçada l'assoleix a Can Peretorn, als 500 metres.⁹ Pel Congost es van rarificant els cultius que estudiem, cap a la part alta del riu, i en els límits de la regió del Montseny, vers la capçalera del Congost, en entrar a la Plana de Vic, hi ha els últims exemplars de vinyes i oliveres, almenys a plantació oberta».

Dins d'aquestes darreres dècades hi ha hagut canvis, les poques vinyes que pervisqueren a la vall a començaments de segle han anat desapareixent. Així, en el mapa catastral del 1942, es fa menció expressa d'àrea conreada amb vinya als llocs següents:

- Vinyes de Les Pareres del Pla (El Figueró) a 350 metres (avui desaparegudes).

- Plans de Montcau (entre 460 i 550 m). Inexistents.

- Avencó (Plans de l'ermita de Sant Salvador, 425 m). Inexistents.

- Aiguafreda (Petites feixes que envolten el poble, 405-540 m). Inexistents amb una petita excepció que ressenyarem més endavant.

- Centelles (gran extensió). Avui convertides en camps de cereals o farratges.

Això es pot comprovar en el «Mapa Topográfico Nacional de España», de recent edició (1987) en el full referent a Centelles i que engloba també Aiguafreda i la part alta de la Vall del Congost. No hi figura cap lloc amb conreu de vinya.

Amb aquestes informacions i amb observacions pròpies nostres trobem molt exagerat el nombre que es dona referent a aquest tipus de cultius al Pla General d'Ordenació Urbana d'Aiguafreda i que data del 1979. Hi surten les dades següents:

8. Llobet les degué veure en les petites planes que hi ha paral·leles al riu entre La Garriga i El Figueró on encara avui hi ha unes quantes oliveres visibles. Més amunt de Les Pareres del Pla (El Figueró) ja no n'hi ha cap.

9. Entre El Figueró i Santa Eugènia del Congost.

– Sector de població dedicat al sector Primari = 2,5% de la població activa que representa un 1,08% de la població total. (Es pot comprovar l'escassa vitalitat d'aquest sector que mai no ha tingut lloc on desenvolupar-se a la vall, llevat de l'explotació forestal més important en d'altres temps.)

- Cultiu herbaci de secà 20 ha. (Farratges)
- Cultiu goret secà 2 ha. (Cereals)
- Cultiu llenyós secà 3 ha. (Vinya i ametllers)
- Sup. cultivada total 40 ha. (25 ha. de secà, 15 ha. regadiu).

Com es pot veure totes les xifres són molt minses i malgrat que les 3 hectàrees que el Pla dona a cultiu llenyós de secà no representen gran cosa, encara les podem considerar excessives avui. Possiblement les dades foren preses d'estudis anteriors.

Els únics llocs on encara es poden veure vinyes comprenen únicament les que tenen forma de parra i es cultiven en jardins i horts particulars. Aquestes parres, algunes de bones dimensions i de sarments i pàmpols grossos, solen abastar només el consum familiar. Algunes famílies es fabriquen el vi que han collit de la seva mateixa parra, vi de no massa qualitat ja que les condicions naturals el fan bastant àcid i aspre. A part d'aquestes parres podem citar unes feixes on encara hi ha alguns rengles de ceps no molt ben atesos i que es troben al sector oest de la vall, encarats a llevant i migdia. Aquests ceps es troben alternats per alguns ametllers. L'aspecte que presenta aquesta petita vinya és força deplorable.

Llevat d'aquest petit reducte –improductiu actualment– es poden trobar disseminats pels vessants muntanyencs molts rebrots de vinya borda, signes inequívocs de la gran difusió que tingué temps enrera per aquestes contrades i que es fa visible també en altres llocs, a la masia de Valldeneu –a 500 metres– es conserva una monumental i bellíssima premsa, al casal de Can Bellit –museu local– n'hi ha una altra, a diverses cases del poble es conserven cups i portadores del raïm, a Can Xaus, fa menys de cinquanta anys encara s'hi aixafava el raïm amb els peus, a Can Teixidor, a la plaça, en fa menys de vint que encara s'hi podia comprar vi novell, collit i elaborat per ells, etcètera.

D'una notòria importància agrícola, social i àdhuc cultural, que tingué el cultiu de la vinya i l'elaboració del vi s'ha passat a una absència total d'aquest element –amb una presència nul·la a la vall del Congost– que potser era inimaginable cent anys enrere.

BIBLIOGRAFIA

- CIURANA, Jaume: *Els vins de Catalunya*, Servei Central de Publicacions de la Generalitat. Departament de la Presidència. Barcelona, 1979.
- Gran Enciclopèdia Catalana*: Volum 15, p. 546 i ss.
- LLOBET, Salvador: *Distribución altitudinal del olivo y la vid en la región del Montseny*, Estudios Geográficos 1943. Año IV, núm. 13.
- LLOBET, Salvador: *El límite septentrional de la vid y el olivo en Cataluña*, al I Congreso Internacional de Pirenaistas. Zaragoza, 1950. CSIC.
- MAJORAL, Roser: *L'extensió actual de la vinya i l'olivera a Catalunya*, Aportacions en homenatge al geògraf Salvador Llobet. Departament de Geografia. Universitat de Barcelona, 1979.
- MAJORAL, Roser: Les activitats econòmiques primeres a *Gran Geografia Comercial de Catalunya*, Vol. 18, B-1983.
- ROCAFIGUERA, Francesc de: *La documentació dels segles IX-XII sobre Aiguafreda*, Col. Temes aiguafredencs. Ajuntament d'Aiguafreda 1985.
- ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Documents de Cultura Ed. Curial B-1973.
- PLA d'ORDENACIÓ URBANA D'AIGUAFREDA, Memòria informativa, Ajuntament d'Aiguafreda 1979.
- PLADEVALL, Antoni: *Un cens demogràfic i econòmic del bisbat de Vic, del 1780* a Revista Catalana de Geografia (Any I, Vol. I, Núm. 4; pp. 577-616).

CARTOGRAFIA

- Mapa 1:40000 Editorial Alpina corresponent al llibret «*El Montseny*».
- Mapa 1:25000 Editorial Alpina corresponent al llibret «*Els Cingles de Bertí*».
- Mapa 1:25000 del Mapa Topogràfic Nacional de España corresponent al full 364-1 «*CENTELLES*», Editat per l'Institut Geogràfic Nacional. 1a. Ed. 1987.
- Mapa 1:50000 de l'Institut Geogràfic y Catastral corresponent al full 364 «*Sant Felú de Codines*», 1a. Ed. 1942.